

СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПРОЦЕСУ РЕФЛЕКСІЇ ТА ЙОГО СТРУКТУРА

5. Краевский В.В. Основы обучения. Дидактика и методика: учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.В. Краевский, А.В. Хуторской. – М.: Академия, 2007. – 352 с.

6. Морзе Н.В. Система методичної підготовки майбутніх вчителів інформатики в педагогічних університетах: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Морзе Наталія Вікторівна. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – 605 с. (дод. – Бібліогр.: С. 439 – 487).

7. Пышкало А.М. Методическая система обучения геометрии в начальной школе: автор. доклад по монографии "Методика обучения геометрии в начальных классах": предст. на соискание уч. степени доктора пед. наук / Анатолий Михайлович Пышкало. – М., 1975. – 39 с.

8. Суховірський О.В. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до використання інформаційних технологій: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Суховірський Олег Васильович. – К.: Інститут педагогіки АПН України, 2005. – 303 с.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2015

УДК 37.014.5

Сергій Немченко, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри управління навчальним закладом, педагогіки вищої школи
Бердянського державного педагогічного університету

СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПРОЦЕСУ РЕФЛЕКСІЇ ТА ЙОГО СТРУКТУРА

У статті розглядаються проблеми визначення поняття сутності механізму процесу рефлексії та його етапів. Проведено аналіз основних етапів механізмів рефлексивного процесу, а саме: зупинка, відсторонення, об'єктивація, рефлексивного обертання. Надано змістовну характеристику з кожного з цих етапів. Аналіз механізму процесу рефлексії надав можливість автору зробити власне трактування визначення цього феномену.

Ключові слова: рефлексія, механізм рефлексії, етапи рефлексії, зупинка, відсторонення, об'єктивація, рефлексивне обертання, рефлексивний аналіз, проектування, практика.

Літ. 4.

Сергей Немченко, кандидат педагогических наук,
доцент кафедры управления учебным заведением, педагогики высшей школы
Бердянского государственного педагогического университета

СУЩНОСТЬ МЕХАНИЗМА ПРОЦЕССА РЕФЛЕКСИИ И ЕГО СТРУКТУРА

В статье рассматриваются проблемы определения понятия сущности механизма процесса рефлексии и его этапов. Проведенный анализ основных этапов механизмов рефлексивного процесса, а именно: остановка, отстранения, объективации, рефлексивного обращения. Приводится содержательная характеристика по каждому из этих этапов. Анализ механизма процесса рефлексии предоставил возможность автору сделать собственную трактовку определения этого феномена.

Ключевые слова: рефлексия, механизм рефлексии, этапы рефлексии, остановка, отстранение, объективация, рефлексивное обращение, рефлексивный анализ, проектирование, практика.

Sergey Nemchenko, Ph.D., associate professor
Berdyansk State Pedagogical University

THE ESSENCE OF REFLECTION MECHANISM AND ITS STRUCTURE

The article considered the problem of determining the nature of the concept of the mechanism of the reflection process and its stages. Analysis of the main stages of the process of reflexive mechanisms, namely, stop, suspension, objectification, reflective treatment. Provides essential characteristic of each of these stages. Analysis of the mechanism of the reflection process provided an opportunity to the author to make their own definition of this phenomenon.

Keywords: reflection, reflection mechanism, the stages of reflection, stop, suspension, objectification, reflective treatment, reflective analysis, design, practice.

Актуальність та постановка проблеми. Головні ідеї вдосконалення освіти сьогодення пов'язані з ідеями компетенізації освіти – її спрямованості на цінності суспільства – забезпечення сталого розвитку і підготовки компетентного члена суспільства,

спроможного бути успішним у цьому суспільстві і, у свою чергу, сприяти становленню і розвитку цього суспільства. Початок цим ідеям поклали чотири принципи освіти ХХІ ст., проголошені у Звіті Міжнародної комісії ЮНЕСКО з освіти на Світовому саміті для сталого розвитку в 2002 р.

“Освіта: прихований скарб”, та матеріалах Педагогічної Конституції Європи.

У цих документах зазначено, що місією освіти у XXI ст. повинно бути набуття вмінь для того, щоб: знати; діяти; жити разом і спільно; бути.

Керівником людина стає не тоді, коли вона освоїла певну суму знань і, навіть, не тоді, коли вона оволоділа відповідними управлінськими методиками чи технологіями, а насамперед, тоді, коли вона зрозуміла життя таким, яким воно є, відчула його справжність, виховала в собі якості неприйняття, відторгнення фальшу, впевнилась у своїй правоті провідника життєвої справедливості.

Суспільство знань вимагає від керівників креативності, глобальної компетентності і мобільності, критичності та нестандартності, вони мають володіти широким спектром стратегій управління та розвитку, що забезпечують максимальне поліпшення досягнень навчального закладу. Це потребує від керівників знання про структуру і сутність рефлексії, рефлексивних процесів, що є основою таких важливих процесів як: саморозвиток, самоусвідомлення, самопізнання, самоаналіз, самооцінка, самовиховання, що сприяють вирішенню завдань ефективно організації та самоорганізації процесів у навчальному закладі. Активізація дій цих механізмів призводить до опанування відповідних функцій рефлексії, а саме: координування, впорядкування та регулювання. Рефлексія є основним засобом саморозвитку, умовою і способом не тільки особистісного зростання, але і розвитку всього навчального закладу. Рефлексія лежить в основі стосунків особистості (спілкування, комунікації, кооперації і т.д.), є загальною формою розвитку, початком, що організовує та управляє всією життєдіяльністю людини і її систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні дослідження категорії “рефлексія” здійснюються в багатьох науках (філософії, психології, педагогіці та ін.), так рефлексія визначається як: універсальне усвідомлення предметно-практичного ставлення людини до світу, його пізнання (Г. Гегель, І. Кант, Дж. Локк та ін.); різновиду мислення в контексті вікової періодизації особистості (П. Блонський, Ж. Піаже та ін.); одного з принципів організації розвитку психіки, самосвідомості людини (Б. Ананьєв, Л. Виготський, С. Рубінштейн, І. Сеченов та ін.); умови організації конкретно-наукових досліджень з вивчення процесів, типів, різновидів рефлексії (І. Бех, Н. Гукіна, Г. Єльнікова, І. Ладенко, В. Лепський,

В. Лефевр, І. Семьонов, В. Слободчиков, С. Степанов, Г. Щедровицький та ін.). Але не дивлячись на ґрунтовність цих досліджень, вони не вирішили усіх проблем, пов’язаних з цим феноменом.

Мета статті: визначення сутності механізму процесу рефлексії та його етапів.

Виклад основного матеріалу. У сучасних дослідженнях рефлексія розглядається, як правило, у трьох напрямках: під час вивчення мислення, самоусвідомлення, а також процесів комунікації і кооперації. Всі ці три контексти у складній взаємодії відображені у наукових дослідженнях різних авторів, що і призводить до багатозначності трактувань поняття “рефлексія” і відповідно розуміння цього поняття. Але не дивлячись на різноманітність поглядів на цей феномен, дослідники підкреслюють, що для виникнення рефлексивних процесів, повинні бути створенні відповідні умови, а саме: рефлексія забезпечує адаптивність людини до нових умов діяльності, демонструє, що рефлексивна функція виникає та реалізується у будь-якій діяльності, коли виникає проблема або утруднення. При цьому вона використовується для реконструкції проблемної ситуації, що з’явилася та визначення її причин. Рефлексія, як визнають практично всі дослідники цього феномену, сприяє вдосконаленню різних видів діяльності, які можливо контролювати з допомогою свідомості. Суб’єкт діяльності може не тільки діяти, але і усвідомлювати, як це він робить. Рефлексія виступає механізмом переходу від застарілих схем діяльності до нових, що адекватні новим умовам і видам діяльності.

Виділяються три основні форми рефлексії: ретроспективна, проспективна та інтроспективна. Перша – послугове виявленню та відтворенню схем та засобів, процесів, що мали місце у минулому. Рефлексивна робота спрямована на більш повне усвідомлення, розуміння і структурування отриманого минулого досвіду, визначає передумови, мотиви, умови, етапи і результати діяльності або її окремі етапи. Ця форма послугове для виявлення можливих помилок, пошуку причини власних невдач і успіхів. Проспективна рефлексія включає в себе роздуми про майбутню діяльність, уявлення про час діяльності, планування, вибір найбільш ефективних способів, конструйованих на майбутнє, виявлення та коректування схем та засобів можливої діяльності. У інтроспективній рефлексії відбувається контроль, коректування або ускладнення процесів мислення у ході їх виконання” [3].

Процес рефлексії має свій алгоритм: зупинка, фіксація, відсторонення, об'єктивація, обертання.

Зупинка змістовної діяльності відбувається у ситуації, пов'язаної з подальшою неможливістю її виконання, а попередній досвід не може сприяти вирішенню проблеми, що виникла. Спроби вирішити проблему, існуючими засобами виявляються неефективними, тому подальша діяльність стає безглуздою та зупиняється. Отрефлексувати будь-яку свою дію або діяльність не можливо без зупинки, якщо зупинки не відбувається, то діяльність продовжується за старими правилами. Рефлексія фактично блокує таку діяльність і відкриває нові шляхи для діяльності і мислення, це відбувається коли має місце відхилення від визначених зразків діяльності людини та усвідомлюється незадоволеність власною діяльністю.

Рефлексія завжди передбачає порівняння, має сенс та виникає, коли є для цього відповідні завдання, якщо будь-яка діяльність відпрацьована до схематизму, та не виникає проблем, відповідно не відбувається рефлексивний процес. Цей момент дуже простий, але з точки зору технічної організації рефлексії дуже важливий. Абсолютно точно відомо, що якщо в процесі мислення або діяльності зупинки не відбувається, то рефлексія, як правило, не виникає. Саме зупинка є основою розрізнення суб'єктом себе і здійснюваної ним діяльності.

“Важливо зрозуміти, що зупинка лежить в іншій площині ніж діяльність. По відношенню одне до одного вони перпендикулярні. Дія зупинки належить до площини, що управляє конкретними схемами дій. Зупинка – це не рефлексія, але одна з умов, що обумовлює здійснення рефлексії” [1, 44].

Дія, що зупинена, повинна якимось чином будити обмежена для того, щоб була можливість відокремити одну дію від іншої. Тому після зупинки діяльності відбувається процес фіксації, який у більшості випадків, носить переривчастий характер, що виконує роль вказівок. “Фіксація, так саме як і зупинка дії, має іншу природу управління. Вона не входить у схематизм, дії фіксації, та не належить йому тому, що спрямована на виокремлення часткової межі цього самого схематизму, і в цьому розумінні управляє цим схематизмом” [1, 45].

У процесі фіксації відбувається аналіз попередньої діяльності та її результатів, формування суджень про її хід. В цьому процесі стають головними невідомі у минулому відносини між елементами, що склали та створювали процес діяльності. Без фіксації у суб'єкта не

виникає і не може виникнути необхідності у пізнанні та розумінні процесів діяльності. Фіксація реалізує відношення суб'єкта до предмета рефлексії. Саме фіксація здійснює роздвоєння, поляризацію рефлексивного процесу і веде до більш повного усвідомлення проблеми [3, 129].

Зупинка і фіксація лежать в основі об'єктивації (усвідомлення). Саме цей рівень рефлексії виступає зазвичай у вигляді власних норм та правил.

Після цього починається процес відсторонення. Якщо суб'єкт діяльності був до цього безпосереднім учасником процесу, то після цього по відношенню до попередньої діяльності стає незалежним спостерігачем, нібито протиставляючи себе в минулому з собою у сучасності. Це важливий момент тому, що суб'єкт завжди упереджений до своєї діяльності, а упередження позбавляє можливості розібратися у власних діях. Це психологічно особистісний момент, але це момент необхідний, для того, щоб відсторонитися від минулої діяльності та об'єктивно розглянути попередні дії, відокремити домірні та сторонні. Таким чином відбувається вихід у рефлексивну позицію, метою якої є вирішення проблеми і здійснення переходу з минулого у майбутнє. В основі виходу у рефлексивну позицію є необхідність, по-перше вийти за межі звичної діяльності, оскільки здійснювати її більш не можливо, по-друге вийти за межі уявлення та розуміння особистої діяльності. Така позиція пов'язана з відмовою від звичного, природного розуміння самого себе та своєї діяльності – неможливо виконувати та уявляти нову ситуацію у діяльності, спираючись на застарілі погляди про неї.

Аналіз особистісних дій у системі, що існує, або у майбутній, відновлення минулого образу та конструювання образу особистого майбутнього, відстеження причин та можливих наслідків своїх дій, переконструювання образу майбутнього започатковує наступний етап рефлексивного процесу – процес об'єктивації.

“Об'єктивація думки, коли ми покладаємо її як об'єкт, дає можливість і відноситись до неї як до об'єкту. Тобто застосовувати до цього об'єкту всі засоби, операції, дії методи, які ми маємо під час дослідження об'єкту” [1].

Характерним моментом для об'єктивації є то, що об'єкт завжди виступає як дещо ціле. В процесі фіксації ми можемо закріпляти будь-який момент дії, взагалі будь-який важливий елемент, а в процесі об'єктивації сама дія представляється як ціле. Об'єктивація є центральним процесом у механізмі рефлексії. Ю. Громико характеризує

об'єктивізацію як рефлексивну дію (набір процедур, технік), що дозволяють переведення "внутрішніх" процесів свідомості, мислення, розуміння у структури об'єктів, у їх діяльнісний зміст [2, 45].

Наступний етап – рефлексивне обертання. Суб'єкт повертається до початкової ситуації, але з новими поглядами та розумінням діяльності з нової позиції. Рефлексивний процес, як закінчений акт свідомості може закріплюватися у будь-якій знаковій формі. Рефлексія дозволяє фіксувати момент переходу від смислових структур свідомості до знакових (схеми, креслення, проекти та ін.). Рефлексія є фактично деякою формою суб'єктивної активності. З цієї точки зору, процес рефлексії дає змогу виразити роботу у зовнішньому вигляді та передати її іншому. Рефлексивне обертання – це процес переходу від розуміння процесів діяльності (внутрішній аспект) до виконання діяльності (зовнішній аспект). Це початок діяльності у новому самокерованому напрямку.

Таким чином можливо визначити, що рефлексія – це роздуми про минуле спрямовані у майбутнє. Роздуми про минуле, це не тільки процес пізнання, але і духовна історія особистості, вони співвідносять минулий досвід особистості з сьогоденням. Розкриття цього поняття "рефлексія" можливо відобразити як схему: аналіз (минуле) – проектування (сучасність) – практика (майбутнє).

Аналіз має особливе значення в цілісному процесі механізму рефлексії, оскільки призначений для розкриття минулого досвіду діяльності та визначення її бажаного стану. Його можна розглядати як прагнення суб'єкту подивитися по іншому на свою діяльність, дослідити ґрунт, на якому виникають ідеї та припущення відносно стратегій подальшого самокерованого розвитку.

Процес проектування, що відбувається у сучасності та спрямовано на майбутню діяльність, трансформує смисли свідомості, утворює нові

форми діяльності, які своїми наслідками трансформують цю діяльність і свідомість у нерозривній єдності.

Практика, що відбувається у майбутньому відносно процесу рефлексії, це усвідомлена людська діяльність, яку засновано на свідомому цілепокладанні та спрямовано на перетворення діяльності.

Рефлексія – це механізм зворотного зв'язку у життєдіяльності людини, це певний результат, та процес, який пов'язано з внутрішніми перетвореннями – осмисленням і переосмисленням стереотипів та їх подолання, створення нового змісту свідомості

Висновки. Знання механізмів рефлексії сприяє осмисленню передумов, закономірностей і механізмів діяльності, соціального та індивідуального способу існування, усвідомленню парадигмальних засад, еталонів, стандартів і процедур процесу діяльності та його результатів. В процесі рефлексії відбувається процес переходу неявного знання в явне, формалізоване і логічне розчленоване, переосмислення та перебудова особистісного досвіду, перехід з минулого у майбутнє.

Перспективи подальших досліджень полягає у дослідженні механізму рефлексії, уточнені: умов і особливостей її виникнення; структур та підструктур кожного етапу рефлексивного процесу; визначені критеріїв відмінностей рефлексивних та арефлексивних процесів.

1. Алексєєв Н.Г. Рефлексія // *Seminarium Hortus Humanitatis. Рига* / Н.Г. Алексєєв// Альманах. – 2007. – №10. – С. 44 – 49.

2. Громико Ю.В. *Мислєдєятєльностная педагогика (теоретическо-практическое руководство по освоению высших образцов педагогического искусства)* / Ю.В. Громико. – Мн.: Технопринт, 2000. – 376 с.

3. Ладенко И.С. *Интеллектуальные системы и обучение: монография* / И.С. Ладенко. – Новосибирск: ИИИиПК, 1993. – 151 с.

4. Митина Л.М. *Психология развития конкурентноспособной личности*./Л.М. Митина. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО "МОДЕК", 2002. – 400 с.

Стаття надійшла до редакції 08.01.2015

*"...Немає
Мудріших, ніж народ, учителів;
У нього кожне слово – це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина".*

*Мақсим Фільський
поет, перекладач, акадємік*

